

1,5

ONZEKERHEID OVER WERK EN INKOMEN: bevindingen en beleidsstrategieën

Marianne van Bochove, Katja Rusinovic,
Godfried Engbersen & Toine Wentink¹

Eén van de belangrijkste veranderingen die zich in de afgelopen twee decennia heeft voorgedaan op de Nederlandse arbeidsmarkt is de flexibilisering van arbeidsrelaties. De Nederlandse arbeidsmarkt is uitgegroeid tot één van de meest flexibele in West-Europa.² Voordat Nederland geconfronteerd werd met COVID-19 telde Nederland 1,9 miljoen mensen met een flexibele arbeidsrelatie³ en ruim 1,1 miljoen zzp'ers. Veel van deze flexwerkers zijn werkzaam in sectoren die hard getroffen zijn door de coronacrisis, zoals de horeca, toerisme, transport en cultuur. Uit de eerste meting van het

onderzoek *De maatschappelijke impact van COVID-19*, in april 2020, bleek dan ook dat veel personen met een flexibele arbeidsmarktrelatie zich grote zorgen maakten over verlies van baan, werk en inkomen. Een deel van hen had al verlies geleden.⁴

In juli 2020 was de angst voor inkomens- en werkverlies en het niet kunnen vinden van een baan afgenomen. Ons onderzoek in Den Haag liet deze verandering het sterkst zien: waar in het voorjaar 68 procent van de ondernemers (met en zonder personeel) bang was dat het

¹ Dr. Marianne van Bochove is universitair docent aan de Erasmus School of Health Policy & Management (EUR), en senior onderzoeker bij De Haagse Hogeschool. Dr. Katja Rusinovic is lector Grootstedelijke Ontwikkelingen aan De Haagse Hogeschool. Prof. dr. Godfried Engbersen is hoogleraar Sociologie aan de Erasmus School of Social and Behavioural Sciences (EUR), en lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Drs. Toine Wentink is onderzoeker bij de gemeente Rotterdam, bij de afdeling Onderzoek en Business Intelligence. Deze bijdrage is gebaseerd op het hoofdstuk 'Na de schok: Zzp'ers over werk en inkomen', in het rapport *De heropening van de samenleving: De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland* (Engbersen et al. 2020).

² WRR (2020). *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag: WRR.

³ Werknemers met een flexibele arbeidsrelatie hebben een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd óf een flexibel aantal uren per week. Oproep- en invalkrachten zijn de grootste groep flexibele werknemers, namelijk 545 duizend. Omvangrijke groepen onder de flexwerkers zijn verder: tijdelijke werknemers met uitzicht op een vaste aanstelling (383 duizend), uitzendkrachten (266 duizend) en tijdelijke werknemers zonder vaste uren (237 duizend).

⁴ Engbersen, G. et al. (2020) *De bedreigde stad. De maatschappelijke Impact van COVID-19 op Rotterdam*. Rotterdam: EUR/Kenniswerkplaats Leefbare Wijken; Rusinovic, K. et al. (2020) *Berichten uit een stille stad: de maatschappelijke impact van COVID-19 in Den Haag*. Den Haag: De Haagse Hoge School.

bedrijf failliet zou gaan, was dat in de zomer gedaald naar 41 procent.⁵ Deze percentages laten enerzijds zien dat er onder zelfstandigen nog altijd een grote mate van onzekerheid bestaat (die naar verwachting weer toegenomen zal zijn door de in het najaar aangescherpte maatregelen), maar anderzijds tonen ze ook aan dat binnen groepen grote verschillen zijn. Niet iedereen is hard geraakt en velen zijn veerkrachtig gebleken.

In dit working paper bieden we inzicht in de verscheidenheid van ervaren werk- en inkomensonzekerheid. We geven een kwalitatieve duiding op basis van de antwoorden die respondenten gaven op de open vragen in het onderzoek. We hebben een selectie gemaakt van respondenten die in april aangaven werk- of inkomensonzekerheid te ervaren. Dit bleken vooral zzp'ers te zijn. De antwoorden in april vergelijken we met die in juli: Was hun situatie verbeterd of niet? En wat waren hun verwachtingen voor de langere termijn? Ook kijken we in hoeverre verschillen in houdingen en reactiepatronen samenhangen met de maatschappelijke positie (zoals opleiding en leeftijd) van mensen.

Met het uitbreken van de tweede golf van de coronapandemie, eind september 2020, en de in reactie daarop weer aangescherpte maatregelen half oktober, is het vraagstuk van werk- en inkomensonzekerheid des te belangrijker geworden. We sluiten daarom af met een bespreking van mogelijke beleidsstrategieën.

ENKELE INZICHTEN UIT BEROEMDE STUDIES NAAR WERKLOOSHEID

Uit de literatuur over werkloosheid en economische recessies weten we dat personen verschillende gedragsreacties ontwikkelen. Beroemd is de studie naar Marienthal, een Oostenrijks dorp waar in de crisisjaren dertig van de vorige eeuw de enige grote fabriek zijn deuren moest sluiten.⁶ In die studie wordt fraai beschreven hoe mensen verschillend reageerden op werkloosheid. Een deel bleef ongebroken, anderen berusten in de situatie en weer anderen reageerden wanhopig

of apathisch. Een Nederlandse werkloosheidstudie *Een tijd zonder werk* (1989) liet vergelijkbare reactiepatronen zien.⁷ Andere werkloosheidstudies wezen op verschillende fasen in gedragsreacties: van een eerste schok, dan optimisme om weer aan het werk te komen, vervolgens een groeiend pessimisme als dat niet lukt, uitmondend in berusting en apathie.⁸

Het zou onjuist zijn om deze reactiepatronen en fasen al te gemakkelijk te relateren aan de huidige situatie. Veel respondenten hebben immers nog werk. Toch is het interessant om te zien welke houdingen mensen hebben en of ze optimistisch dan wel pessimistisch zijn over de toekomst.

ANTWOORDEN OP OPEN VRAGEN

In de eerste meting van het onderzoek (april 2020) werd de respondenten de vraag gesteld wat voor hen persoonlijk de grootste verandering als gevolg van de corona-uitbraak was voor hun dagelijks leven. Van de in totaal 9.710 respondenten, gaven er 524 een antwoord waaruit bleek dat zij of hun partner inkomensverlies hadden ervaren, hun baan of werk hadden verloren, of onzeker waren over hun inkomen of werk. In de tweede meting (juli 2020), vroegen we de respondenten wat voor hen de grootste verandering was sinds het versoepelen van de maatregelen. Daarnaast werd gevraagd welke blijvende (negatieve of positieve) gevolgen respondenten voor zichzelf verwachtten.

Om de ontwikkeling in ervaren inkomens- en werkonzekerheid kwalitatief te duiden, hebben we de antwoorden op de vraag uit de eerste meting vergeleken met de antwoorden op de vragen uit de tweede meting. Van de 524 respondenten die in de eerste meting uitspraken deden over werk en inkomen deden er 268 ook mee in de tweede meting van het onderzoek. Van deze 268 respondenten gaven 138 respondenten ook ditmaal inzicht in hun werk- en inkomenssituatie door in de beantwoording van de vragen opnieuw uitspraken over hun werk en/of inkomen te doen.⁹

⁵ *De heropening van de samenleving: De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland* (Engbersen et al. 2020, p.12).

⁶ Jahoda, M., Lazarsfeld, P.F., & Zeisel, H. (1975) *Die Arbeitslosen von Marienthal. Ein soziographischer Versuch über die Wirkungen langandauernder Arbeitslosigkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

⁷ Kroft, H., et al. (1989) *Een tijd zonder werk. Een onderzoek naar de levenswereld van langdurig werklozen*. Leiden: Stenfert Kroese.

⁸ Deze vier fasen worden beschreven door Eisenberg, P., & Lazarsfeld, P. F. (1938) The psychological effects of unemployment. *Psychological Bulletin*, 35(6): 358–390. <https://doi.org/10.1037/h0063426>. Zie voor een overzicht: Fryer, D. (1985) Stages in the Psychological Response to Unemployment: A (Dis) integrative Review *Current Psychological Research & Reviews*, Fall 1985, 257–273.

⁹ Zie voor een uitgebreide methodologische verantwoording Appendix 2 van *De heropening van de samenleving: De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland* (Engbersen et al. 2020).

ONZEKER OVER WERK EN INKOMEN: OVER WIE HEBBEN WE HET?

De analyse is gebaseerd op de antwoorden van de hierboven beschreven 138 respondenten. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze respondenten niet representatief zijn voor de gehele steekproef; zij zijn geselecteerd op basis van de ervaren werk- en inkomensonzekerheid in april 2020. Enkele opvallende achtergrondkenmerken van de geselecteerde respondenten:

- Twee derde van de respondenten (93 van de 138) zijn werkzaam als **zelfstandige**. De meeste zijn zzp'er, maar er zijn ook enkele ondernemers met personeel te vinden in deze groep. Dit aandeel is een stuk hoger dan het aandeel zelfstandigen in de gehele steekproef (10 procent).
- Zo'n één op de zes respondenten (17 van 138) zijn werkzaam in **loondienst**. Opvallend is dat deze respondenten veelal in vast dienstverband werken; een enkeling heeft een tijdelijk contract. Daarnaast zijn er enkele respondenten onderwijsvolgend (n=8) of uitkeringsgerechtigd (n=9). Een enkeling is gepensioneerd of huisman/-vrouw.
- Onder de respondenten zijn verschillende typen **beroepen** vertegenwoordigd, gebaseerd op de ISCO-08 beroepenclassificatie die sinds 2013 door het CBS wordt gehanteerd.¹⁰ De grootste groep wordt gevormd door 'professionals' (n=52) zoals docenten, professionals in de gezondheidszorg, waaronder pedicures en fysiotherapeuten, en sociale en culturele professionals. Deze laatsten zijn veelal werkzaam als muzikant of in de kunst- en cultuursector. De tweede groep (n=16) wordt gevormd door 'technici en vakspecialisten'. Zij werken als zzp'er als o.a. werktuigbouwkundige, fotograaf of interieurontwerper. Eveneens 16 respondenten zijn werkzaam in de dienstverlening of als verkoper, bijvoorbeeld als freelance kok, winkelier of horecapersoneel.

Onder de 12 respondenten die manager zijn, vallen 7 zelfstandigen met personeel. Zij zijn veelal de eigenaar van een horecazaak. Tot slot behoren 10 respondenten die werkzaam zijn als taxichauffeur of vrachtwagenchauffeur tot de beroepenclassificatie 'bedieners van machines en installaties, assemblagemedewerkers'.

- De **leeftijdsgroepen** 35-54 jaar en 55-64 jaar komen het meest voor (drie kwart van de geselecteerde respondenten). Dit ligt aanzienlijk hoger dan in de gehele steekproef (samen een derde van de respondenten).
- Wat betreft **opleidingsniveau** zien we dat bijna de helft van de 138 respondenten hoger opgeleid is. Ook hier zien we dat het aandeel hoger opgeleiden onder de respondenten hoger is dan in de gehele steekproef, waar het aandeel hoger opgeleiden minder dan een derde is.¹¹

ONTWIKKELINGEN IN ERVAREN EN VERWACHTE WERK- EN INKOMENSONZEKERHEID: VIER PROFIELEN

Op basis van de antwoorden die de respondenten hebben gegeven op de open vragen in de eerste en tweede meting hebben we de respondenten ingedeeld in vier profielen. Deze profielen zijn gebaseerd op de twee belangrijkste dimensies die uit de kwalitatieve analyse naar voren kwamen: (1) in hoeverre respondenten in juli positief dan wel negatief waren sinds de versoepeling van de coronamaatregelen; en (2) in hoeverre respondenten optimistisch dan wel pessimistisch waren over de langere termijn. Figuur 1 toont de vier profielen aan de hand van deze dimensies, inclusief enkele achtergrondkenmerken van de respondenten. We lichten de vier profielen en de respondenten die hiertoe behoren in het navolgende nader toe.

¹⁰ ISCO is de internationale beroepenclassificatie van de International Labour Organisation (ILO).

¹¹ Mogelijk heeft dit er mee te maken dat hoger opgeleiden gemiddeld meer woorden gebruiken in hun antwoord op de open vragen (dit was bijvoorbeeld ook het geval in de SCP-studie *De stand van de vrijheid: Vrijheid in Nederland 75 jaar na de bevrijding*, uit 2020). Voor deze studie is dat (nog) niet nader geanalyseerd, maar wellicht noemden hoger opgeleiden vaker meerdere gevolgen van de corona-uitbraak, waarvan gevolgen voor werk en inkomen er één was.

Figuur 1: Vier profielen over houding ten aanzien van werk en inkomen als gevolg van COVID-19

	Positief sinds versoepeling maatregelen	Negatief ondanks versoepeling maatregelen
Positieve verwachtingen langere termijn	<p>35-64 jaar Hoger opgeleid Minima tot 2x modaal o.a. professionals en dienstverlening</p> <p>PROFIEL 1</p>	<p><i>Te gering aantal respondenten</i></p> <p>PROFIEL 3</p>
Negatieve verwachtingen langere termijn	<p>45-64 jaar Lager & middel opgeleid (mannen) Hoger opgeleid (vrouwen) Minima tot 2x modaal o.a. personenvervoer (mannen) en professionals (vrouwen)</p> <p>PROFIEL 2</p>	<p>55 jaar en ouder Middel en hoger opgeleid Minima, modaal & meer dan 2x modaal o.a. personenvervoer, professionals & dienstverlening</p> <p>PROFIEL 4</p>

Profiel 1: Positief na versoepeling maatregelen en optimistisch over toekomst

De respondenten binnen dit profiel maakten zich in april zorgen over hun werk en/of inkomen, maar hebben sinds de versoepeling van de maatregelen weer meer werk en meer inkomsten. Bovendien denken zij dat COVID-19 op de langere termijn geen negatieve gevolgen voor hun economische positie zal hebben. Ongeveer 1 op de 5 respondenten die tot een van de profielen gerekend kan worden, behoort tot dit profiel.

De respondenten die tot dit profiel behoren zijn meestal tussen de 35 en 64 jaar oud. Ze werken bijna allemaal als zelfstandige en hebben een inkomen variërend van modaal tot 2x modaal. In dit profiel komen professionals vaak voor. Zij zijn onder meer werkzaam in het onderwijs (docent), in de sociaal-culturele sector (muzikant) of in de gezondheidszorg (pedicure). Daarnaast is ook een aantal respondenten eigenaar van een horecazaak. Enkele respondenten binnen dit profiel hebben een westerse migratieachtergrond.

Een beheerder van een cultuurcentrum (vrouw, 55-64 jaar, minimum tot modaal inkomen) schreef in april: *"Het grote verschil van een hele drukke baan naar doelloos thuiszitten (het cultuurcentrum is gesloten)."* Sinds de versoepeling was de grootste verandering voor haar in juli: *"Dat ik weer volledig werk in het cultuurhuis en groepen mensen ontvang, met inachtneming van de coronamaatregelen."* Ze is positief gestemd over de langere termijn: *"Ik houd mijn inkomen en alles blijft gelijk. Ik moet binnenkort mijn huis verkopen en de huizenmarkt is nog goed."*

Een zzp'er die als kok werkt (man, 35-44 jaar, minimum tot modaal inkomen) schreef in april: *"Het horecabedrijf waar ik werk is gesloten en ik ga nog slechts 1 dag i.p.v. 4 naar mijn werk."* Als belangrijkste verandering sinds de versoepeling van de maatregelen noemt hij in juli: *"Dat ik weer fulltime werk."* En over zijn verwachtingen over de impact van COVID-19 op de langere termijn schrijft hij: *"Ik denk niet dat de corona-uitbraak ingrijpende blijvende gevolgen voor mij heeft."*

Een zzp'er die als virtual assistant werkt (vrouw, 35-44 jaar, modaal tot 2x modaal inkomen) ervoer in april "vooral inkomensdaling". Na de versoepeling van de maatregelen ging het volgens haar direct beter. In juli antwoordde zij: "De omzet is weer bijna terug op het niveau van voor de crisis, direct te herleiden naar de versoepelingen overigens." Voor de langere termijn verwacht ze wel een blijvende impact van COVID-19 op haar inzicht in het schoolwerk van haar kinderen, maar verder niets, ook niet op het gebied van werk: "alle andere veranderingen zijn mijns inziens niet blijvend".

Profiel 2: Positief na versoepeling maatregelen maar bezorgd over toekomst

De respondenten in dit profiel zien net als de hierboven besproken respondenten een positieve ontwikkeling tussen april en juli wat betreft hun werk en inkomen. Anders dan de respondenten uit het eerste profiel zijn zij echter bezorgd over de toekomst; zij verwachten dat COVID-19 voor hen langdurige negatieve gevolgen zal hebben. Ongeveer een derde van de respondenten die tot een van de profielen gerekend kan worden, behoort tot dit profiel.

De respondenten die in dit profiel passen zijn meestal tussen de 45 en 65 jaar oud. De meesten werken als zelfstandige. Veel van de mannen in dit profiel werkzaam in het personenvervoer, als taxi- of vrachtwagenchauffeur. Daarnaast komen ook hier professionals voor zowel in het onderwijs als de gezondheidszorg. Dit zijn veelal vrouwen. De vrouwen in dit profiel zijn over het algemeen hoger opgeleid dan de mannen. Het inkomen van zowel mannen als vrouwen ligt meestal tussen minima tot tweemaal modaal. Enkele respondenten binnen dit profiel hebben een westerse migratieachtergrond.

Een zelfstandig taxichauffeur (man, 45-54 jaar, modaal tot 2x modaal inkomen) schreef in april dat "werk en inkomen" de grootste verandering was door COVID-19. Na het versoepelen van de maatregelen heeft hij in juli "iets meer cliënten." Toch is hij negatief over de toekomst: "De taxibranche was al uitgehold en is nu op sterven na dood. Het gaat heel lang duren voordat mensen weer op stap gaan met een taxi."

Een schipper op de passagiersvaart (man, 55-64, minimum tot modaal inkomen) schreef in april: "Door de corona crisis heb ik als zzp'er geen inkomen meer. Ik mis mijn werk dat ik altijd met heel veel plezier gedaan had." Na de versoepeling had hij "na 3,5 maanden voor het eerst weer een werkopdracht". Maar ook hij ziet de toekomst somber in: "De komende jaren zal [ik] nooit meer de omzet maken als die van de afgelopen jaren."

Een zzp'er die in het onderwijs werkt (vrouw, 55-64, minimum tot modaal inkomen) schreef in april dat ze zich zorgen maakt over zowel haar eigen inkomen als dat van haar man: "Mijn man en ik zijn beiden zzp'er. Ik in het onderwijs en hij in de evenementenbranche. We hebben van het ene op het andere moment geen inkomen. De komende weken weten we niet hoe we de hypotheek, zorgverzekering en andere verzekeringen moeten betalen." Hun inkomen is in de maanden daarna voorzichtig verbeterd. In juli schrijft ze: "Mijn man en ik hadden van de ene op de andere dag geen inkomen meer. Dat zorgde voor stress en onzekerheid. Door de TOZO-uitkering is dat nu wel wat afgenomen." COVID-19 heeft echter zo'n grote impact gehad, dat ze langdurige gevolgen verwacht: "Negatieve [gevolgen], spaargeld verdwenen, schulden opgebouwd."

Profiel 3: Onveranderd negatief na versoepeling maatregelen maar optimistisch over toekomst

Het komt relatief vaak voor dat respondenten in juli positiever zijn dan in april, als gevolg van de versoepeling van de maatregelen, maar dat zij pessimistisch zijn over de toekomst. De omgekeerde situatie, waarin respondenten in juli onveranderd negatief zijn, maar toch (redelijk) optimistisch over de langere termijn, komt slechts enkele keren voor.

De enkele respondenten die in dit profiel passen vormen een diverse groep: zij behoren tot verschillende leeftijdscategorieën, herkomstlanden, inkomensgroepen, opleidingsniveaus, typen dienstverbanden en sectoren. De enige constante is dat zij allen man zijn.

Een student (man, 18-24 jaar, modaal tot 2x modaal inkomen) in april in antwoord op de vraag wat de grootste verandering van de corona-uitbraak is geweest in het dagelijks leven: *“Stopzetten stage in ziekenhuis, geen vrijwilligerswerk meer, geen verenigingen meer, missen sociale contacten, geen werk meer (wel doorbetaald).”* Na de versoepeling van de maatregelen kwam hier geen positieve verandering in voor hem. In juli schreef hij: *“Geen stage meer, geen bijbaan.”* Toch verwacht hij geen negatieve gevolgen voor de langere termijn: *“Nee, op lange termijn verdwijnt dit.”* Anders dan de respondenten uit de eerdere profielen betreft hij de mogelijke langere termijn gevolgen niet op zijn eigen financiële situatie, wat wellicht te maken heeft met het feit dat hij nog aan het begin van zijn loopbaan staat.

Profiel 4: Onveranderd negatief na versoepeling maatregelen en pessimistisch over toekomst

Het vierde profiel, dat het somberste beeld schetst, komt het vaakst voor: 2 op de 5 respondenten die tot een van de profielen gerekend kan worden, behoort tot dit profiel. Respondenten binnen dit profiel schreven in april over het (gedeeltelijk) wegvallen van werk en inkomen, zij zagen sinds de versoepeling van de maatregelen in juli geen verbetering én zij zijn pessimistisch over de gevolgen op de langere termijn.

De meeste respondenten binnen dit profiel zijn 55 jaar of ouder en hebben een middel of hoger opleidingsniveau. Wat inkomensniveau betreft vormen zij een diverse groep: van minima tot meer dan driemaal modaal. Wat betreft het type dienstverband valt ook de grote variatie op: naast zelfstandigen zijn binnen dit profiel ook relatief veel respondenten vertegenwoordigd die in loondienst werken of werkloos zijn. Tot slot valt vergeleken met de eerdere profielen de aanwezigheid van respondenten met een niet-westerse migratieachtergrond op binnen dit profiel.

De respondenten in dit profiel die wat ouder zijn vrezen vaak dat zij na baanverlies geen werk meer zullen vinden. Net als in het tweede profiel (positief sinds de versoepeling maar bezorgd over de toekomst) zijn binnen dit profiel relatief veel mannen vertegenwoordigd die in het personenvervoer werkzaam zijn. Waar taxichauffeurs in het tweede profiel sinds de versoepeling van de maatregelen een voorzichtige vooruitgang zagen, zijn in dit profiel enkele chauffeurs en eigenaars

van touringcarbedrijven vertegenwoordigd, die nog geen verbetering hebben ervaren. Respondenten uit andere hardgeraakte sectoren, zoals de reis- en evenementenbranche en sportscholen, passen ook vaak binnen dit profiel.

Een uitkeringsgerechtigde respondent (vrouw, 55-64 jaar, minimum tot modaal inkomen), schreef in april: *“Ik ben net werkloos geworden, na een nare ontslagperiode, ik heb al oefening in thuis zitten en ben eigenlijk gelukkiger dan toen ik werkte.”* Na de versoepeling van de maatregelen is zij nog steeds werkloos en lijkt het eerdere geluksgevoel weggeëbd. Over de langere termijn schrijft zij: *“Ik ben bang dat ik door mijn leeftijd helemaal geen baan meer zal krijgen, ik ervaar veel leeftijdsdiscriminatie (60+).”*

Een eigenaar van een touringcarbedrijf schreef in april: *“Het feit dat ons bedrijf totaal geen (dat is 0 procent) inkomsten meer heeft. Alle bedrijvigheid is weggevallen en alle opdrachten tot eind juni zijn geannuleerd. Ik hou m'n hart [vast].”* De versoepeling van de maatregelen heeft geen verbetering gebracht, omdat mensen geen gebruik maken van de diensten: *“De aankondiging dat per 1 juli touringcars weer met volle bezetting mogen rijden en de eerste signalen van wat ik constant al vreesde, een bijna totale vraaguitval. We mogen wel maar we hoeven niets.”* Over de blijvende gevolgen voor zijn bedrijf en werknemers is hij pessimistisch: *“Ik ga er van uit dat we werkvolume gaan verliezen. Ik werk al in een weinig renderende branche en ik vrees dat volume verlies forse negatieve gevolgen gaat krijgen.”*

Een eigenaar van een sportschool (vrouw, 45-54 jaar, modaal tot 2x modaal inkomen) schreef in april dat haar bedrijf gesloten was. De versoepeling van de maatregelen heeft geen verbetering gebracht; over de langere termijn schrijft ze: *“Mijn bedrijf zou wel eens failliet kunnen gaan.”* Het sluiten van haar bedrijf heeft niet alleen financiële, maar ook ingrijpende sociale gevolgen, zo schreef zij in april: *“Dus mijn sociale leven dat zich grotendeels afspeelt in de sportschool is er niet meer.”*

CONCLUSIES

Uit de analyse blijkt dat COVID-19 wat betreft werk en inkomen vooral onder zelfstandigen voor een grote schrok heeft gezorgd. Vooral respondenten die werkzaam zijn in de horeca, de culturele sector, personenvervoer en onderwijs hebben te maken met verlies van werk en inkomen. In veel gevallen kwam hun werk in het voorjaar volledig stil te liggen.

De geschetste profielen tonen ook dat het versoepelen van de maatregelen ervoor zorgde dat in juli veel van de respondenten verbeteringen in hun werk en inkomen ervoeren. Een deel van deze respondenten was ook optimistisch over de toekomst. Er is echter ook een grote groep die in juli na de versoepeling van de maatregelen geen verbeteringen zag en ook pessimistisch was over de gevolgen op de langere termijn. Met de tweede golf van de pandemie in het najaar, en de getroffen maatregelen om verdere verspreiding tegen te gaan – inclusief het opnieuw sluiten van de horeca en het verbieden van evenementen vanaf half oktober – zal de groep die in het vierde profiel past naar verwachting groeien.

We bekeken of er een samenhang is tussen enkele achtergrondkenmerken van de respondenten en de verschillende houdingen ten aanzien van werk en inkomen. We zien verschillen tussen leeftijdsgroepen: jongeren zijn over het algemeen positiever over de huidige situatie en over de toekomst dan ouderen. Ook zijn er verschillen naar inkomen. Vooral respondenten met een minimuminkomen zijn vaak negatief over hun huidige situatie en somber over de toekomst. Maar ook onder respondenten met een modaal tot tweemaal modaal inkomen komt dergelijke somberheid relatief vaak voor. Sector speelt ook geen eenduidige rol. Zo komen zzp'ers die als professional werkzaam zijn in het onderwijs en de gezondheidszorg in vrijwel alle geschetste profielen terug. Wat de nadere invulling van de verschillende profielen dan ook duidelijk maakt, is dat de klassieke achtergrondvariabelen, zoals leeftijd, inkomen, beroep, slechts beperkte verklaringskracht hebben. Om de verschillende houdingen en patronen te verklaren, is aanvullende informatie nodig over arbeidsmarktposities en arbeidsmarktkansen, maar ook

sociaalpsychologische inzichten over weerbaarheid en veerkracht, en sociologische kennis over het sociale netwerk van de respondenten en de sociale steun die hieruit verkregen kan worden.

BELEIDSSTRATEGIEËN

De beleidsmatige uitdaging zal erin gelegen zijn om te voorkomen dat voorzichtig optimisme over de toekomst omslaat in pessimisme, of dat pessimisme omslaat in berusting en apathie waardoor een situatie van werkloosheid wordt bestendigd. De literatuur leert ons immers dat werkloosheid substantiële negatieve gevolgen kan hebben voor de verdere arbeidsloopbaan en het inkomen, maar ook voor het mentaal welbevinden, voor de gezondheid, en voor familie- en gemeenschapsrelaties.

De verwachting is dat de groep zzp'ers die in financiële problemen komt door de coronacrisis de komende tijd flink zal toenemen en dat zij verder in de problemen raken als de financiële noodmaatregelen vanuit de overheid worden stopgezet.¹³ In veel gevallen zal het betekenen dat mensen die hun werk of bedrijf kwijtrafen geholpen moeten worden om ander werk te vinden in andere sectoren van de economie. Gezien de diversiteit aan sectoren waarin mensen werkzaam zijn, verschillen in leeftijdscategorieën waartoe zij behoren én verschillende behoeften en verwachtingen, zal dat geen gemakkelijke opgave zijn. Het vraagt dan ook een sterk gedifferentieerd arbeidsmarktbeleid van persoonlijke begeleiding, cursussen, opleidingen en andere vormen van steun.¹⁴

We sluiten af met een bespreking van mogelijkheden en beperkingen van enkele beleidsstrategieën die aansluiten bij een gedifferentieerd beleid, gericht op diverse doelgroepen. De beleidsstrategieën moeten aansluiten bij zowel de waarborgfunctie (inkomensbescherming) als de activeringsfunctie (bevordering van arbeidsparticipatie) van het stelsel van sociale zekerheid. Daarnaast is aandacht voor de gevolgen van werkonzekerheid en werkloosheid voor de mentale gezondheid van belang, gegeven de risico's op psychische klachten en vermindering van het welbevinden,¹⁵ en de kans op bestendiging van werkloosheid.

¹² Zie Brand, J. E. (2015) The far-reaching impact of job loss and unemployment. *Annual Sociological Review*. Vol. 41: 359-375.

¹³ <https://nos.nl/artikel/2342535-schuldengolf-zzp-ers-op-komst-en-gemeenten-niet-klaar-om-hen-te-helpen.html>

¹⁴ Zie voor suggesties daartoe: Commissie regulering van werk (2020) *In wat voor land willen wij werken?* Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid; Denktank SER (2020) *De contouren van een intelligent herstelbeleid*. Den Haag: SER.

¹⁵ Marangos, A.M., et al. (2020) *Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Strategieën gericht op de waarborgfunctie van sociale zekerheid

- **Tijdelijke financiële regelingen:** Regelingen als de Tozo (Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers) bieden op korte termijn ondersteuning om te kunnen voorzien in het levensonderhoud, onder andere voor zzp'ers. Uit de antwoorden van de respondenten in ons onderzoek blijkt dat deze regeling gevoelens van stress en onzekerheid kan wegnemen. Maar niet elke ondernemer die inkomensverlies lijdt vanwege de coronacrisis komt in aanmerking voor dergelijke regelingen. Als beide partners in een huishouden in hetzelfde bedrijf werken, kan maar één van hen een aanvraag voor aanvullende inkomensondersteuning indienen. Bovendien gaat het nadrukkelijk om tijdelijke ondersteuning. Regelingen als de Tozo dempen het effect van de crisis, maar als deze stopgezet worden, zullen veel ondernemingen alsnog – of opnieuw – harde klappen krijgen.
- **Tijdelijke verruiming toegang tot inkomensregelingen:** De uitstoot uit het arbeidsproces leidt uiteraard tot een flinke toename van het beroep op de sociale zekerheid, met name van jonge, flexibele arbeidskrachten. Vooral bij jongeren zien we sinds het begin van dit jaar een toename van WW-uitkeringen (landelijk: +145%)¹⁶ en Participatiewet-uitkeringen (Rotterdam: +46%, Amsterdam: +26%, Den Haag: +14%).¹⁷ Het verdient aanbeveling om toegangsmaatregelen met enige souplesse toe te passen om daarmee de stroom uitkeringsaanvragen goed te kunnen verwerken en aanvragers tijdig van een uitkering te kunnen voorzien. Een concreet voorbeeld is het tijdelijk opschorten van de zogenaamde inspanningsperiode of zoekperiode. Dit is een periode van doorgaans vier weken waarin de aanvrager wordt geacht naar werk te zoeken, voor de uitkeringsaanvraag in behandeling wordt genomen.
- **Terugdringen en voorkomen schuldenproblematiek:** Zo'n 10 procent van de huishoudens heeft geen spaarbuffer voor meer dan drie maanden levensonderhoud.¹⁸ Het Centraal Planbureau (CPB) benadrukt met name voor zelfstandigen het belang van het

aanleggen van financiële buffers. Bij het ondersteunen en adviseren van zelfstandigen bij financiële problemen, kunnen instanties zoals het Regionaal Bureau Zelfstandigen (RBZ) een belangrijke rol vervullen. Als zelfstandigen hun ondernemerschap willen afbouwen, voor zij (verder) in de schulden komen, kan het RBZ hierbij ondersteunen.

Strategieën gericht op de activeringsfunctie van sociale zekerheid

- **Om-, her- en bijscholing:** Op landelijk en lokaal niveau zetten beleidsmakers in op het om-, her- en bijscholen van o.a. met werkloosheid bedreigde werknemers, schoolverlaters met geringe baankansen en zzp'ers in kwetsbare sectoren. Zo biedt de gemeente Rotterdam inwoners die aan een aantal criteria voldoen de mogelijkheid om een zogenaamde scholingsvoucher van maximaal 2500 euro aan te vragen. Op deze manier kunnen Rotterdamse werkzoekenden 'hun kansen vergroten op langdurig betaald werk in sectoren waar banen zijn', zoals 'in de zorg, bouw, ICT, logistiek of techniek'.¹⁹ Dergelijke beleidsmaatregelen verlagen de drempel naar een carrièreswitch. Maar niet voor iedereen zal dit een oplossing zijn. Uit ons onderzoek blijkt dat vooral oudere werkzoekenden vrezden vanwege hun leeftijd niet meer aan een baan te kunnen komen. Opnieuw beginnen in een andere sector zal voor hen niet altijd realistisch zijn. Ook hier is aandacht voor verschillende doelgroepen dus cruciaal.
- **Begeleiding naar werk:** Naast scholing kan ook worden ingezet op intensieve begeleiding bij het zoeken naar werk. Niet alle sectoren zijn even zwaar getroffen en in sommige sectoren is nog steeds vraag naar arbeidscapaciteit.²⁰ Om het zoeken naar werk, deels in andere sectoren, te bevorderen zijn er regionale voorzieningen getroffen, zoals een website waar werkgevers zich kunnen melden die (tijdelijke) behoefte hebben aan extra arbeidscapaciteit. Vanuit de landelijke overheid wordt 7 miljoen beschikbaar gesteld voor de regionale zelfstandigenloketten ten behoeve van de begeleiding naar werk.²¹

¹⁶ Bron: UWV/Arbeidsmarktinzicht.nl, peildatum juli 2020.

¹⁷ Bron: Wigo4it/gemeente Rotterdam, peildatum juli 2020.

¹⁸ CPB/AFM (september 2020), Stresstest huishoudens.

¹⁹ <https://www.rotterdam.nl/werken-leren/scholingsfonds/>

²⁰ www.nlwerktdoor.nl

²¹ Brief van minister Koolmees aan de Tweede Kamer over de uitwerking van het aanvullend sociaal pakket, d.d. 23 september 2020.

Aandachtspunten bij vormgeven beleid

- **Aandacht voor sociaal-psychologische gevolgen:** Het wegvallen van werk en inkomen heeft allereerst grote financiële gevolgen voor individuen en huishoudens. Deze financiële problematiek brengt ook gevoelens van stress en onzekerheid met zich mee, blijkt uit de antwoorden van de respondenten. Daarnaast laten de antwoorden zien dat het wegvallen van werk veel meer betekent dan alleen verlies van inkomen; mensen ontlenen een deel van hun identiteit aan hun werk (*'ik heb mijn werk altijd met veel plezier gedaan'*) en werk levert vaak gewaardeerde sociale contacten op (*'mijn sociale leven is er niet meer'*). Jongeren die net de arbeidsmarkt betreden of na een succesvolle start nu in zwaar weer terecht zijn gekomen met hun eigen onderneming zitten vaak ook in een onzekere situatie. Om gevoelens van somberheid, uitzichtloosheid en apathie te voorkomen, is het van belang niet alleen aandacht te besteden aan de financiële situatie van werkenden en werkzoekenden, maar ook aan andere levensdomeinen. Sommige mensen hebben een ondersteunend sociaal netwerk en zijn emotioneel veerkrachtig, andere zijn in meerdere opzichten kwetsbaar. Maatwerk met aandacht voor de persoon achter de problematiek is niet alleen wenselijk, maar ook noodzakelijk om de coronacrisis te kunnen doorstaan.
- **Ook oog hebben voor weerbaarheid:** Aandacht en steun voor diverse groepen werkenden en werkzoekenden die geraakt worden door de coronacrisis is van groot belang. Tegelijkertijd moet vermeden worden dat flexwerkers, met name zzp'ers, en werkzoekenden te vaak in één adem genoemd worden met termen als 'kwetsbaarheid'. Zoals de resultaten van het surveyonderzoek laten zien, ervaren lang niet alle zzp'ers werk- en inkomensonzekerheid. De coronacrisis heeft sommige zelfstandigen ook nieuwe kansen geboden, bijvoorbeeld in de online verkoop.²² Maatwerk houdt niet alleen rekening met verschillende behoeften binnen de groepen die hulp nodig hebben, maar ook het oog houden voor weerbaarheid en veerkracht naast kwetsbaarheid.

²² <https://www.gelderlander.nl/dg-werkt/in-deze-sectoren-is-er-na-corona-werk-genoeg-maakindustrie-profiteert-juist~a78d80ad/>